

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14434382>

УРУШ ЙИЛЛАРИДА ЕНГИЛ ВА ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИ: ЮТУҚ ВА МУАММОЛАР (1941-1945).

Кенджаев Я.Ю.

Осиё технологиялар университети “Ижтимоий фанлар ва рақамли технология” кафедраси ўқитувчиси.

kendjayevyakub@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Уруш йилларида саноат корхоналарининг Ўзбекистонга кўчирилиши натижасида энгил саноатнинг ишлаб чиқариш қувватлари ҳам ҳарбий бюртмаларни бажаришига қаратилди., бу эса янгитдан катта кўламда ишлаб чиқариш қувватига эга бўлган замонавий энгил саноат корхоналарининг, Мараказий Осиёда, жумладан, Ўзбекистонда барпо этилишини ҳаётий заруратга айлантириб қўйди.

***Калим сўзлар:** саноат корхоналари, электроэнергия, электростанция, Ўзбекистон Компартияси, пленуми, гидроэлектростанция, металлургия, фабрика, Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлари Совети, иссиқлик электростанцияси.*

Уруш совет давлати ҳудудига кўчган дастлабки кунданок энгил саноатнинг ишлаб чиқариш қувватлари ҳам ҳарбий бюртмаларни бажаришига қаратилди. Мавжуд шароитда энгил саноат тезлик билан фронтни кийим-кечак билан таъминлаши зарур эди. Бошья саноат тармоқлари каби энгил саноат ҳам уруш шароитига мослашиши ҳарбий изга кўчирилди. Иккинчи жаҳон урушига қадар энгил саноат корхоналарининг армия учун маҳсулот ишлаб чиқариш салмоғи

унча кўп эмас эди. Фақат тикувчилик корхоналаригина армия учун қисман кийим-кечак тайёрларди. Эндиликда эса ички имкониятлардан келиб чиқиб ҳарбий маҳсулот ишлаб чиқаришни анча кўпайтиришга тўғри келди.

Бу вазифани амалга ошириш учун аввало, халқ истеъмоли товарлари ва умуман тинчлик шароитида ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ва уларнинг миқдори камайтирилди. Тикувчилик корхоналари кийим-кечак, шинель. Телогрейка тикишга, тери-мўйна ҳамда пойабзал корхоналари эса қалпоқлар, этик, ҳарбийлар оёқ кийимлари, калта пўстинлар, кўлқоп ва бошқа маҳсулотларни чиқишга ўтдилар.

Бироқ уруш йилларида Ўзбекистонда енгил саноатни ҳарбий изга ўтказиш анча қийинчилик билан кечди. Бу борадаги асосий муаммо ва қийинчиликлар моддий-техника, хом ашё, ишчи кучи анча камайган бир шароитда янги маҳсулот ва янги технологияни ўзлаштиришни, янги хом ашёни қидириб топиш ҳамда уни ишлаб чиқаришга йўналтириш лозим эди.

Ўзбекистонга келтирилган енгил саноат учун зарур маҳсулотлар (замоклар, тугмалар, илгаклар, занжирлар ва бошқалар) билан таъминлаш уруш вақтида тўхтаб қолди. Шунинг баробарида уруш бошланиши билан соҳага ажратиладиган капитал маблағлар камайиб кетди. Масалан, 1942 йилда давлат томонидан соҳага ажратиладиган маблағлар режаси Ўзбекистон ССР текстил саноати халқ комиссарлиги бўйича 21,5 фоизга, Ўзбекистон ССР енгил саноати халқ комиссарлиги бўйича эса 5,8 фоизга бажарилди холос.

Уруш бошланиши билан Ўзбекистон ССР енгил саноатининг ишлаб чиқариш қувватлари ҳарбий бюртмаларни бажаришга киришди. Чарм моллари ишлаб чиқарувчи корхоналар авиация, автомобильтрактор, танк ва бошқа ҳарбий йўналишдаги соҳаларни маҳсулотлар билан таъминлади. Масалан, 1941 йилда Тошкент эгар-жабдуқ фабрикаси фронт учун жами 504 000 рубиллик маҳсулот ишлаб чиқарган бўлса, 1942 йилда 4 885 000 рубиллик ёки 9 баравар кўп шундай маҳсулот ишлаб чиқарди.

1941 йил декабрь охирига қадар Ўзбекистон енгил ва маҳаллий саноати фронтга 7417 дона пахтали камзул, 5852 дона плаш, 22250 жуфт узун кўлқоп, 3269 дона пуфайка, 60902 дона, телпак, 15400 жувт этик, 23852 жувт пайпоқ, 9770 та калта кўлқоп, 2937 дона пахтали шим ва бошқа иссиқ кийим бошқалар етказиб берди.

1942 йил бошидан бошлаб республиканинг енгил саноат корхоналари ҳам фронт учун ҳарбий буюмлар асосида маҳсулот ишлаб чиқаришни кучайтирдилар. 1942 йил биринчи ярмида М. Горкий номидаги тикувчилик фабрикаси жамоаси фронт учун маҳсулот ишлаб чиқариш режасини 107,9%га, “Красная Заря” тикувчилик фабрикаси 102,3%га, Володарский номи тикув фабрикаси 111,7%га, №8 фабрикаси 147,8%га бажардилар.

1941 йил 25 августга қадар СССРнинг ғарбий районларидан Ўзбекистон ССР жаъми 29 та енгил саноат корхоналари ва иккита маҳаллий саноат аҳамиятига эга корхоналар кўчириб келтирилди. Улардан 9 таси тўқувчилик фабрикаси, Харьковдан “Красный швейник” фабрикаси, Ростовдан №1, 2, 4, 5, 7 фабрикалар, Днепропетровскийдан В.В. Володарский тикувчилик фабрикаси, Днепропетровск тикувчилик фабрикалари ва бошқалар.; Шу билан бирга иккита Ростов ва Таганрог пойабзал фабрикалари, Могилев мебел фабрикаси, Москва чармбюмлар, “Дубитель” ёғ-экстракт заводи, Кулянск чарм комбинатлари кўчириб келтирилди.

Кўчириб келтирилган ушбу енгил саноат корхоналари республика областларига қуйидаги тартибда жойлаштирилди. Самарқанд областига 4 та корхона, Андижон областига 4 та, Фарғона областига 9 та, Наманган областига 1 та, Тошкент областига 13 та корхона кўчириб келтирилиб жойлаштирилган эди.

Ўзбекистонга кўчириб келтирилган фабрика ва корхоналарининг ишлаб чиқариш техника ва технологиялар республикадаги маҳаллий бир турдаги корхоналар билан бирлаштирилди. Масалан Ростов пойабзал фабрикаси Тошкент, Самарқанд, Бухоро пойабзал фабрикалари билан Могилев мебел

фабрикаси Тошкент мебел фабрикалари билан бирлаштирилиб фронт учун махсулот ишлаб чиқара бошлади. Кўчириб келтирилган корхоналар ўзларининг қарийиб 20-30 фоизга қадар малакали ишчилари ва инженер техниклари билан келган эди. Улар маҳаллий ишчиларга ўз касб сирларини ҳам ўргатдилар.

Бироқ кўчириб келтирилган корхоналарни жойлаштириш, уларни тўла қуват билан ишлаб кетишини таъминлашнинг ўзи катта қийинчиликлар ва уруш даврининг етишмовчиликларини енгиб ўтиш эвазига амалга оширилди. Шу боис йилдан йилга уларнинг республика енгил саноатидаги улуши ортиб борди. Масалан республика бўйича умумий енгил саноатда яратилган маҳсулотда кўчириб келтирилган корхоналарнинг улуши 1942 йилда 29,8 фоизни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич 1945 йилда 39,5 фоизни ташкил эди.

1942-1943 йиллар оралиғида Тошкентда каноп йигириш-тўқиш фабрикаси, Марғилонда шойи тўқиш комбинати ва бошқа тўқимачилик корхоналари қурилиб ишга туширилди.

Тўқувчилик ва тикувчилик корхоналари бутунлай ҳарбий буюртмаларни бажаришга киришди, бу тармоқ ишини ҳарбий изга кўчириш ташқаридан осондек туюлса-да, илгари ишлаб чиқарилган товарларнинг ўрнини бир неча баравар кўп меҳнат талаб қиладиган махсус махсулотлар билан алмаштириш керак эди. 1941-1943 йиллар оралиғида фронт эҳтиёжларига қаратилган махсус матолар ишлаб чиқариш 12,5 баробар ва боғловчи материаллар эса 21 баробарга кўпайди. 1941 йил октябрда Ўзбекистон енгил саноати корхоналарининг барчаси мудофаа буюртмаларини бажаришга ўтди.

Ўзбекистон фронтга юз минг метрлаб газлама ва кийим-бошлар етказиб берди. Совет Иттифоқидаги энг катта тўқимачилик фабрикаларидан бири бўлган Сталин номидаги Тошкент тикувчилик комбинати ҳам уруш йилларида асосан фронт учун махсулот ишлаб чиқарди. Комбинат ҳукуматнинг армияни ҳар хил буюм-анжомлар билан таъминлаш тўғрисидаги топшириқларини ўз вақтида яхши бажаргани ва давлат мудофаа комитетининг махсус топшириғини бажаргани учун СССР Олий Совети Президиумининг 1944 йил 24 январда

чиқарган фармонига мувофиқ Меҳнат Қизил Байроқ ордени билан тақдирланганди.

Уруш йилларида республикамизда бир қатор янги саноат корхоналари қурилиб ишга туширилди. Жумладан, Бухоро областида Бухор пахта тозалаш заводи, суткасига 4 минг тонна ип-калавани 10-12 минг урчуққа ўрайдиган ип-йигирув фабрикаси, йилига 300 тонна маҳсулот берадиган чарм-мўйна заводи қурилиб ишга туширилди. Гиждувонда ёғ-мой заводи, Когонда суперфосфад заводи қурилиши бошланди. Шунингдек, 1942 йилда Бухоро гўшт комбинатида 170 минг сўмлик капитал-таъмирлаш ишлари амалга оширилди.

1942-1943 йилларда Андижон шаҳрида йигирув фабрикаси қурилиб ишга туширилди. Ушбу корхона суткасига 5 минг тонна ип-калавани урчуқларга ўраб, вилоятдаги артелларни ҳам ашё билан таъминлашни бошлади. Фабрика 1943 йил февралидан маҳсулот бера бошлади.

Андижон шаҳридаги Володарский номли тикувчилик фабрикаси ёшлари уруш йилларида фидокорона меҳнат қилиб фронтдаги аскарларга режадан ташқари 350 минг сўмлик кийим тикиб бердилар.

1943 йилнинг ўрталарига келиб Тошкентдаги “Красная заря” фабрикасида фронтдаги аскарлар учун 500 минг сўмлик пахтали камзир, бушлат каби иссиқ кийимлар жўнатдилар. Бу фабрикада ишловчи 900 хотин-қизлар меҳнат мусбақасига қўшилган холда фидокорона меҳнат қилдилар.

1943 йилда Сталин номидаги Тошкент тўқимачилик комбинатининг юзлаб ишчилари, инженерлари ва хизматчилари армияни буюм-анжомлар билан таъмирлаш ҳақидаги ҳукумат томонидан берилган топшириқларни яхши бажаргани ва Мудофа Қўмитасининг махсус топшириғини ўз вақтида бажаргани учун СССР ҳукуматининг ордан ва медаллари билан мукофатландилар.

Бухоро шаҳридаги “ВЛКСМ XX йиллиги” тикув фабрикаси уруш йилларида 19 хил турдаги маҳсулот ишлаб чиқаришни ўзлаштирди. Корхона ҳам фронт учун ҳам аҳоли эҳтиёжлари учун маҳсулот ишлаб чиқарди. Фабрикада тайёрланган маҳсулотларнинг катта қисми фронтга жўнатилди. Бутун уруш

давомида фабрика ишчилари томонидан ишлаб чиқарилган 21 миллион 573 минг сўмлик маҳсулот фронтга жўнатилди.

Ундан ташқари фабрика жамоаси 80 кун ичида 8000 метр газламани тежаб фронтдагиларнинг оилаларига 20 та болалар костюми, 17 та телегрейка, 100 та момик одеял, матрас ва чойшаблар тайёрлаб бердилар.

Уруш йилларида фронт учун маҳсулот ишлаб чиқаришда Бухоро шаҳридаги “Индлошка” оёқ кийимлар фабрикаси, вино заводи, қорақўл терисига ишлов берувчи қорақўл кўнчилик заводлари ҳам ўзларининг фронт эҳтиёжларини қоплаш мақсадида ишлаб чиқарган маҳсулотлари билан ғалабага ўзларининг муносиб улишларини кўшдилар.

Қорақўл заводи Бухоро шаҳрида жойлашган бўлиб у ҳам ҳарбий ҳолатга ўтди. Заводи ишчилари бир кунлик режа топшириқни 1941 йил 26 июнда 162, фоиз, 27 июнда 157 фоиз, 28 июнда эса 186,6 фоиз қилиб бажарди.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида Самарқанд областида ҳам 195 та саноат корхонаси ва уч мингдан ортиқ майда корхона фаолият кўрсаган бўлиб уларнинг аксарияти енгил ва озиқ овқат саноати корхоналари эдилар. Уларда жаъми 17,3 минг ишчи ишлар эди. Ҳамма корхоналар 1941 йили нарх билан ҳисоблаганда йилига 926,5 миллион сўмлик саноат маҳсулоти ишлаб чиқарар эди. Самарқанд областида ишлаб чиқарилаётган жаъми саноат маҳсулотнинг 53 фоизини озиқ-овқат саноати корхоналари, 31 фоизини тўқимачилик корхоналари (шу жумладан, пахта тозалаш заводи) берар эди. Оғир ва металга ишлов берувчи саноатнинг тармоғи унча катта эмас эди. Областда ишлаб чиқарилган барча саноат маҳсулотида оғир саноатнинг улуши 11 фоизни, металга ишлов берувчи корхоналарнинг улуши 5 фоизни ташкил этган эди холос.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Сирожов О. Ўзбекистон саноати уруш йилларида. –Тошкент: Ўзбекистон, 1981. –Б. 9.
2. Ўз МА, Р-88-фонд, 9-рўйхат, 8258-иш, 37-варақ.
3. Пулатов И. Буюк ғалабада Ўзбекистон ҳиссаси. –Тошкент: Ўзбекистон, 1974. –Б. 69.
4. Самарқанд тарихи. Иккинчи том (Масъул муҳаррир И.М. Мўминов). – Тошкент: Фан, 1970. –Б.205.
5. Ўз МА, Р-88-фонд, 9-рўйхат, 8298-иш, 41-варақ.
6. Ўз МА, Р-88-фонд, 9-рўйхат, 8298-иш, 103-варақ.
7. Мадраҳимова Р. Ўзбекистон хотин-қизларининг улуг ватан уруши йилларидаги меҳнат ва ҳарбий жасоратлари. –Тошкент: Фан, 1981. –Б. 18.
8. Советская экономика в период Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. –Москва: Наука, 1970. –С. 120.
9. Сирожов О. Бухоро фидоилари. Бухоро, 1995. –Б. 27-28.
10. Мирзакулов Б. Бухоро вилояти уруш йилларида (1941-1945). –Тошкент, 2020. –Б.60.